

*Жила О. В.,**кандидат юридичних наук,**завідувач кафедри правознавства**Кіровоградського інституту розвитку людини**Відкритого міжнародного інституту розвитку людини «Україна»*

МІСЦЕ РЕГРЕСНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СИСТЕМІ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА

Анотація. Статтю присвячено визначенню місця регресних зобов'язань у системі зобов'язального права. З'ясовано співвідношення регресних зобов'язань із зобов'язаннями з відшкодування шкоди та кондикційними зобов'язаннями. Зроблено висновок, що регресне зобов'язання є різновидом охоронних цивільних правовідносин за участю третіх осіб.

Ключові слова: регресне зобов'язання, зобов'язання з відшкодування шкоди, кондикційні зобов'язання, система зобов'язального права.

Постановка проблеми. З переходом України до ринкових відносин зростає інтерес до правової конструкції регресу. Особливе значення конструкція регресу має для комерційної сфери, оскільки для стабільності ділового обороту важливо, щоб борг було погашено своєчасно. При цьому для кредитора в більшості випадків не має значення, ким його буде погашено: боржником або іншою особою. Регрес при цьому дає можливість захистити інтереси особи, яка погасила чужий борг.

Питання, пов'язані із застосуванням норм про регрес, є достатньо актуальними, про що свідчить поширення випадків звернень до суду з приводу регресних зобов'язань, що у свою чергу обумовлюється поширенням випадків застосування правової конструкції регресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню категорії регресу присвячено праці таких вчених, як О.С. Йоффе, І.Б. Новицький, Є.А. Суханов, К.С. Юдельсон, В.Т. Смірнов та інші. Проте багато питань у цій сфері потребують уточнення. Зокрема, невирішеним залишається питання про місце регресних зобов'язань у системі зобов'язального права.

Отже, **метою статті** є з'ясування місця регресних зобов'язань у системі зобов'язального права.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку В.Т. Смірнова, регрес у системі майнових правовідносин виконує ті ж функції, що й відповідальність за невиконання договірних зобов'язань або зобов'язання, яке виникає із заподіяння шкоди. Справді, виконання зобов'язання, сплата санкцій або відшкодування шкоди регредієнтом третій особі, відповідно до договору чи закону, приводить до врегулювання положення на стороні лише кредитора (потерпілого), водночас викликаючи порушення в економічному становищі платника (регредієнта), який не поніс би збитків за відсутності провини регресанта або виконання ним зобов'язання [1, с. 72]. Тобто автор вказує на подібність регресу й відповідальності, що виявляється в однакових функціях цих інститутів.

Є.А. Суханов натомість прямо говорить про регрес як про відповідальність, називаючи її регресною відповідальністю. Зокрема, на його думку, регресна відповідальність спрямована на відновлення майнової сфери тієї особи, яка зазнала збитків, компенсувавши потерпілому його майнові втрати за іншу особу (заподіювача) [2, с. 86].

В.Т. Смірнов вказував, що регрес як за змістом, так і за своєю природою не є цілком самостійним інститутом радянського цивільного права, а лише засобом перекладення збитків із платника на особу, відповідальну за ці збитки. Розглядаючи регрес як правовідношення, учений наголошував, що за своїм змістом регрес є «зобов'язанням із відшкодування збитку, понесеного однією особою з вини або за рахунок іншої, а тому може визначатися як зобов'язання з відшкодування збитку, що виникає в результаті перекладення сплаченого однією особою іншій на третю особу, на виконання обов'язку або з вини якої відбувся платіж» [1, с. 72].

М.М. Агарков вважав регрес юридично-технічним способом покласти в підсумку відповідальність на винного [3, с. 130].

Російський дослідник Ю.В. Журавльова вказує, що про співвідношення регресу й відшкодування збитків можна говорити в контексті регресної відповідальності. У зв'язку із цим вони співвідносяться як форма та вид цивільно-правової відповідальності [4, с. 15].

Однак Ю.В. Журавльова досить дивно розуміє регресну відповідальність. Вона розглядає таку відповідальність на прикладі банківської гарантії. Так, п. 1 ст. 379 Цивільного кодексу Російської Федерації надає гарантові право зажадати від принципала в порядку регресу відшкодування сум, сплачених бенефіціару за банківською гарантією. У такому разі регресне зобов'язання виникає після виконання основного зобов'язання, а саме після здійснення виплати гарантом бенефіціару. Однак у цей момент ще не можна говорити про регресну відповідальність. Адже умовами настання цивільно-правової відповідальності є протиправна поведінка, збитки, причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою й виниклими несприятливими наслідками, провина. Так, виконавши зобов'язання, гарант пред'являє принципалу регресну вимогу. На цьому етапі немає протиправної поведінки принципала, оскільки гарант здійснив виплату за принципалом. У такому разі не можна говорити про наявність відповідальності. У принципала виник обов'язок відшкодувати гарантові понесені витрати. І лише в тому випадку, якщо принципал необгрунтовано відмовляється від відшкодування, можна говорити про наявність регресної відповідальності, оскільки мають місце всі чотири умови настання цивільно-правової відповідальності. Таким чином, Ю.В. Журавльова підкреслює, що право на пред'явлення зворотної вимоги виникає внаслідок належного виконання основного зобов'язання, регресат не є порушником прав регредієнта до тих пір, доки він не відмовиться добровільно відшкодувати регредієнту сплачене ним або повернути отримане регресатом відповідно.

По-перше, не завжди для настання цивільно-правової відповідальності необхідне настання всіх чотирьох її умов. У цивілістиці існує поняття спеціального делікту, що передбачає настання цивільно-правової відповідальності за усіченого складу правопорушення.

По-друге, у названому Ю.В. Журавльовою випадку (регресат стає порушником прав регредієнта, якщо він відмовиться добровільно відшкодувати регредієнту сплачене ним або повернути отримане регресатом) виникає не регресна відповідальність, а звичайна цивільно-правова відповідальність за порушення зобов'язання, адже на цей момент регресне зобов'язання вже виникло та, як і будь-яке інше зобов'язання, має бути виконане під страхом застосування до правопорушника передбачених законом санкцій.

Тому Ю.В. Журавльова невдало критикує попередніх авторів, які вбачали в регресних зобов'язаннях прояв цивільно-правової відповідальності, що умовно можна назвати регресною відповідальністю, розуміючи під останньою порушення регресного зобов'язання, яке вже виникло.

Більшість учених розглядають регрес як правовідносини, що за своїм змістом є зобов'язанням із відшкодування шкоди, понесеної однією особою з вини або за рахунок іншої. Тому регрес може визначатися як зобов'язання з відшкодування шкоди, що виникає в результаті перекладення сплаченого однією особою іншій на третю особу, на виконання обов'язку або з вини якої відбувся платіж.

Вважається, що регресна вимога завжди спрямована на відшкодування витрат, понесених за рахунок або з вини іншої особи, а тому регресне зобов'язання фактично є зобов'язанням із відшкодування збитків, а отже, формою цивільно-правової відповідальності. Термін «регрес» означає лише умови виникнення цих збитків і порядок їх відшкодування. Не випадково всі автори, які досліджували регресні зобов'язання, так чи інакше пов'язують їх із проблемою відповідальності [5, с. 11–12; 6, с. 4].

На думку В.М. Корецького, регресним позовом є позов про відшкодування збитків, понесених однією стороною внаслідок виконання нею іншої стороною добровільно або за судовим рішенням зобов'язань, що підлягають виконанню, проте не виконаних третьою стороною [5, с. 13]. Тобто сутність регресних позовів полягає у відшкодуванні збитків.

Як слушно зазначає В.Т. Смірнов, помилка В.М. Корецького полягає в тому, що він пов'язує (і тим самим обмежує) право регресу з виконанням зобов'язань однією особою лише за іншу. Натомість регресні вимоги нерідко виникають під час виконання не лише «чужого» (за іншу особу), а й «свого» зобов'язання, виникнення якого, однак, обумовлюється дією іншої особи. До таких випадків належать, зокрема, пред'явлення позовів страховальниками під час заподіяння каліцтва чи смерті застрахованій особі або під час ушкодження застрахованого майна [1, с. 69].

Регресні правовідносини зазвичай є відносними правовідносинами, зобов'язальними правовідносинами. Вони належать до правовідносин активного типу, оскільки зобов'язана особа повинна зробити певні дії на користь управомоченої сторони зобов'язання.

Однак на сучасному етапі розвитку цивілістичної науки вважаємо неправильним твердження В.Т. Смірнова, що регресна вимога завжди спрямована на відшкодування витрат, понесених за рахунок або з вини іншої особи, а тому воно фактично є зобов'язанням із відшкодування збитків, а отже, формою цивільно-правової відповідальності [7, с. 69]. Перша половина цього твердження є цілком справедливою. Проте чи можна вважати будь-яку регресну вимогу проявом цивільно-правової відповідальності?

У межах регресного зобов'язання можуть реалізовуватися певні міри відповідальності (наприклад, відшкодування майнової шкоди, стягнення збитків), а також окремі міри захисту (зокрема, присудження до виконання обов'язку, стягнення безпідставного збагачення тощо) [7, с. 111].

Тому ми не приєднуємось до розповсюдженої в літературі позиції, що регресне зобов'язання є зобов'язанням із відшкодування шкоди.

У літературі також була спроба віднести регресне зобов'язання до кондикційних зобов'язань.

Так, у німецькій юридичній науці й практиці набула поширення така класифікація кондикційних позовів:

– позов про безпідставне збагачення в результаті власних дій позивача або ж позов про повернення безпідставно набутого (Leistungskondiktion);

– позов про безпідставне збагачення внаслідок посягання на чужі права або ж позов про посягання на чужі права (Eingriffskondiktion) [8, с. 123–125].

У сучасному цивільному праві України певною мірою можна говорити про наявність взаємозв'язку між інститутами «регрес» і «безпідставне збагачення». Так, регресне зобов'язання – це зобов'язання, змістом якого є зворотна вимога про повернення грошей або майна, виконане однією особою за іншу або з вини останньої третій особі. Мета цього зобов'язання є очевидною: відновлення майнової сфери регредієнта.

О.В. Ніколаско пропонує таке визначення кондикційних зобов'язань: «Зобов'язання, які виникають у зв'язку з набуттям або збереженням майна без достатньої правової підстави, – це такі правовідносини, у яких особа, що набула майно або зберегла його в себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (або підстави, яка згодом відпала), зобов'язана повернути потерпілому це майно або відшкодувати вартість набутого чи збереженого майна» [9, с. 231].

Дослідниками зобов'язань із безпідставного збагачення виділяються такі види зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави: 1) повернення виконаного за недійсним правочином; 2) витребування майна власником із чужого незаконного володіння; 3) повернення виконаного однією зі сторін у зобов'язанні; 4) повернення майна, яке набуто (збережене) поза волею учасників правовідносин [10, с. 11].

За формальними ознаками регресне зобов'язання можна віднести до третього виду – повернення виконаного однією зі сторін у зобов'язанні.

Крім того, Цивільний кодекс України фактично виділяє два різновиди зобов'язань із безпідставного збагачення: придбання або збереження.

Так, у випадку з регресом отриманого регресат отримує майно за рахунок регредієнта. Якщо ж ми маємо справу з регресом сплаченого, коли регредієнт своїми діями зберіг майно регреса-та, безпідставним стає збереження. Це свідчить про певну схожість досліджуваних інститутів.

Однак для відповіді на питання, чи можна віднести регресне зобов'язання до кондикційних, маємо проаналізувати умови виникнення останніх зобов'язань.

Так, у літературі відмічається, що зобов'язання щодо повернення безпідставно отриманого виникають за наявності лише двох умов:

1) придбання чи збереження майна однією особою за рахунок іншої;

2) утворення такого придбання або заощадження за відсутності достатніх підстав, встановлених законом чи угодою [11, с. 517–518; 12, с. 857–858].

І.Є. Берестова, розрізняючи об'єктивні й суб'єктивні умови виникнення зобов'язань у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави, до об'єктивних умов відносить такі:

1) набуття або збереження майна однією особою (набувачем) за рахунок іншої (потерпілого);

2) шкода у вигляді зменшення або незбільшення майна в іншої особи (потерпілого);

3) обумовленість збільшення чи збереження майна на стороні набувача шляхом зменшення або відсутності збільшення на стороні потерпілого;

4) відсутність правової підстави для вказаної зміни майнового стану цих осіб [10, с. 9].

Що ж стосується суб'єктивної умови виникнення зазначених зобов'язань, то вона полягає фактично у відсутності вимоги щодо суб'єктивного ставлення боржника до збільшення або збереження ним майна (концепція «відсутності вини») [13, с. 175–176].

Співвіднесемо деякі з названих умов із правом регресу. По-перше, для виникнення кондикційного зобов'язання повинне виникнути збагачення однієї особи за рахунок іншої. У регресному зобов'язанні, а саме в «регресі отриманого», регресат, отримавши від третьої особи майно за рахунок регредієнта, збільшив своє майно за рахунок останнього. У «регресі сплаченого» регредієнт, сплативши третій особі за рахунок регресата, зберіг майно останнього. По-друге, збагачення має статися за відсутності для того законних підстав або за подальшого «відпаданя» таких. Збагачення визнається безпідставним, якщо отримання чи зберігання майна однією особою за рахунок другої виникло за відсутності передбачених законом, іншими правовим актами або правочином підстав. Саме ця умова свідчить, з одного боку, про розмежування двох досліджуваних нами інститутів, а з іншого – про тісний їх взаємозв'язок. Спочатку регредієнт сплатив за рахунок регресата або, відповідно, регресат отримав за рахунок регредієнта, спираючись на законні підстави (закон або договір). У цьому разі ще не можна провести паралель між регресом і безпідставним збагаченням. А вже якщо регресат починає утримувати отримане від третьої особи за рахунок регредієнта або відмовляється відшкодувати сплачене регредієнтом, можна говорити про безпідставне збагачення регресата [14, с. 8].

Під час регресу ж підстави витребування майна чи грошей із боржника існують через пряму вказівку закону. Крім того, під час регресу кредитор звертається до третьої особи, а не до особи, якій він сплатив відому суму. Якщо одна особа помилково перерахувала певну суму іншій особі, а потім, з'ясувавши свою помилку, вимагає цю суму назад, то це зворотна вимога, а не регресна, оскільки вона звернена особою, що сплатила платіж, до особи, що отримала платіж. Для регресної вимоги характерно, що ця особа сплатила кредитору, а вимагає з іншої особи. Або, наприклад, якщо фізична особа, сплутавши свого кредитора з його однофамільцем, сплатила суму боргу останньому, а потім вимагає повернути їй цю суму, тобто вимагає «назад», її вимогу все-таки не можна визнати регресною [6, с. 3].

Майно витребується за нормами, що належать до безпідставного збагачення, якщо воно отримане шляхом безпосереднього збагачення однієї особи за рахунок іншої. Якщо утворення безпідставного збагачення пов'язане з діями третьої особи за специфічної поведінки регредієнта або регресата, здійснення вимог робиться активною стороною на основі права регресу.

Висновки. Таким чином, регресні зобов'язання не є різновидом кондикційних зобов'язань та на них не розповсюджується дія норм глави 83 Цивільного кодексу України.

Крім того, у літературі пропонувалося так визначити місце регресних зобов'язань у системі зобов'язального права: виділити окрему групу серед інших груп зобов'язального права, а саме зобов'язання, спрямовані на відновлення майнової сфери особи та на відшкодування витрат, пов'язаних із порушенням особистих нематеріальних благ. Мета в зобов'язань цієї групи однакова – відновлення майнової сфери відповідної особи [14, с. 7–9]. До названої групи зобов'язань, на думку Ю.В. Журавльової та

Е.Ю. Малишевої, належать регресні зобов'язання, зобов'язання зі спричинення шкоди та зобов'язання з безпідставного збагачення.

Вважаємо, що регресне зобов'язання не є ні зобов'язанням із відшкодування шкоди, ні кондикційним зобов'язанням, а є самостійним засобом перенесення здійснених витрат регредієнта, які він у підсумку переносить на регресанта, з вини якого ці витрати були понесені. Отже, регресне зобов'язання за своєю юридичною природою є різновидом охоронних цивільних правовідносин за участю третіх осіб.

Література:

1. Смирнов В.Т. Кондикційні зобов'язання / В.Т. Смирнов // Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 72–80.
2. Гражданское право : [учебник] : в 2 т. / отв. ред. Е.А. Суханов. – М. : БЕК, 1998. – Т. 1. – 1998. – 816 с.
3. Агарков М.М. К вопросу о договорной ответственности / М.М. Агарков // Вопросы советского гражданского права. – М. : Изд-во АН СССР, 1945. – С. 114–155.
4. Журавлева Ю.В. К вопросу о соотношении категорий «регресс» и «возмещение убытков» / Ю.В. Журавлева // Нотариус. – 2007. – № 1. – С. 15–19.
5. Корецкий В.Н. Регрессивные иски по качеству / В.Н. Корецкий // Арбитраж. – 1939. – № 11. – С. 11–12.
6. Новицкий И.Б. Регрессные обязательства между социалистическими хозяйственными организациями / И.Б. Новицкий. – М. : Юридическая литература, 1952. – 184 с.
7. Кархалев Д.Н. Юридическая природа регрессного обязательства / Д.Н. Кархалев // Закон и право. – 2008. – № 5. – С. 110–111.
8. Проблемы гражданского и предпринимательского права Германии / [П. Беренс, М. Венкштерн, Ф.Ю. Зеккер, Х. Кетц и др.] ; пер. с нем под общ. ред. Т.Ф. Яковлева. – М. : БЕК, 2001. – 336 с.
9. Ніколаско О.В. Концепція та поняття зобов'язань, які виникають внаслідок набуття або збереження майна без достатньої правової підстави в цивільному законодавстві України / О.В. Ніколаско // Актуальні проблеми держави і права. – 2006. – Вип. 28. – С. 231–237.
10. Берестова І.Є. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / І.Є. Берестова. – К., 2004. – 20 с.
11. Иоффе О.С. Советское гражданское право : в 3 т. / О.С. Иоффе. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1961. – Т. 2. – 1961. – 678 с.
12. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М. : Юридическая литература, 1975. – 880 с.
13. Берестова І.Є. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / І.Є. Берестова. – К., 2004. – 120 с.
14. Журавлева Ю.В. К вопросу о применении норм о неосновательном обогащении к регрессным требованиям / Ю.В. Журавлева, Е.Ю. Малышева // Юрист. – 2008. – № 2. – С. 7–9.

Жила А. В. Место регрессных обязательств в системе обязательственного права

Аннотация. Статья посвящена определению места регрессных обязательств в системе обязательственного права. Выяснено соотношение регрессных обязательств с обязательствами по возмещению вреда и кондикционными обязательствами. Сделан вывод, что регрессное обязательство является разновидностью охранительных гражданских правоотношений при участии третьих лиц.

Ключевые слова: регрессное обязательство, обязательство по возмещению вреда, кондикционное обязательство, система обязательственного права.

Jyla O. The position of recourse obligations in the system of law of obligations

Summary. The article is devoted to definition of a place of regress obligations in law of obligations. The conclusion is drawn that the regress obligation is a version of guarding civil legal relationship with the assistance of the third parties.

Key words: regress obligation, obligation on compensation of harm, kondiktion obligation, system of a liability law.